

Een reguliere job voor laaggeschoolden

Ides Nicaise - Ilse Vleugels - Erik Gos
Hoger Instituut voor de Arbeid - KULeuven

De werkloosheid treft in toenemende mate laaggeschoolden, en dan vooral de laaggekwalificeerden onder hen. Hoe ernstig is de situatie? En zijn de vooruitzichten echt zo dramatisch dat de duale maatschappij onafwendbaar lijkt? Het antwoord is genuanceerd. Er zijn wél nog groeiperspectieven voor de tewerkstelling van laaggeschoolde werknemers, op voorwaarde dat de overheid een proactief beleid voert.

De huidige arbeidsmarkt

Waar kunnen laaggeschoolden op dit moment terecht op de arbeidsmarkt: in welke sectoren of beroepen vindt men ze terug? Op basis van de volkstelling van 1991 en de gegevens van de VDAB-vacaturenbank stelden wij vier keer een top 30 samen: één van sectoren en één van beroepen die in absolute cijfers veel laaggeschoolden tewerkstellen, en één van sectoren en één van beroepen die veel laaggeschoolden aanwerven. Het criterium is het absoluut aantal tewerkgestelden - respectievelijk het aantal vacatures - met een diploma lager secundair onderwijs (LSO).

In de toplijsten van sectoren vinden we zowel industriële als dienstensectoren terug. Naast de 'typische' sectoren met veel handenarbeid (bouw, landbouw, visserij, schoonmaak) treffen we er - en dat is enigszins verrassend - ook sectoren aan die relatief gezien meer scholingsintensief zijn, maar die omwille van hun grote omvang in absolute cijfers nog veel laaggeschoolden tewerkstellen: bv. de overheidsadministraties, de distributiesector, ziekenhuizen en sociale tehuizen, en het onderwijs.

Bij de beroepen vinden we een grotere concentratie laaggeschoolden terug: de top 30 van de vacatures voor de beroepen beslaat zelfs 85% van alle vacatures voor laaggeschoolden. Het

gaat om beroepen in de sfeer van de bouw, de horeca, de schoonmaak, het wegvervoer, de distributie, de metaalnijverheid, de voedingsnijverheid en de confectie.

Vervolgens hebben wij uit de vier toplijsten de segmenten onder de loep genomen die in nauwelijks alle stedelijke centra van Vlaanderen grote aantallen laaggeschoolden tewerkstellen. De bevindingen van deze tweede stap zijn samengevat in tabel 1 (op blz. 25). In die tabel maakten wij een onderscheid tussen groeisegmenten (rechts in de tabel) en verzadigde segmenten (links). Bovenaan in de tabel vindt men de indeling naar sectoren, daaronder naar beroepen.

Wij geven eerst toelichting bij de groeisegmenten. De bouw is een 'typische' sector voor laaggeschoolden, maar in mindere mate voor laaggekwalificeerden. In 1991 had 71% van de werkende beroepsbevolking in die sector als hoogste diploma LSO. Het gaat in het Vlaams Gewest om bijna 70.000 laaggeschoolde jobs, weliswaar bijna uitsluitend voor mannen. In het overzicht van de belangrijkste beroepen die de laaggeschoolden in de bouw uitoefenen, leiden we af dat het gaat om handlangers, maar ook en vooral om meer vakgeschoolden als monteurs van metalen gebinten, metselaars en vloerenleg-

Dit artikel is gebaseerd op een pas verschenen studie in opdracht van de Werkgroep 'OCMW's van Centrumsteden' van de Vlaamse Vereniging van Steden en Gemeenten en het Gemeentekrediet (Vleugels, Gos, Nicaise, 1996). Deze studie identificeert voor Vlaanderen in zijn geheel en voor de 11 betrokken centrumsteden in het bijzonder de arbeidsmarktniches waar mensen met weinig troeven kans maken om toch aan de slag te raken, op de reguliere arbeidsmarkt zowel als in het sociale tewerkstellingscircuit; in bestaande segmenten zowel als op nieuwe markten. Voor dit artikel werd de sociale tewerkstelling buiten beschouwing gelaten.

Methodologie

Met mensen met weinig troeven bedoelen de auteurs laaggeschoolden, en dan in het bijzonder laaggekwalificeerden. Laaggeschooldheid op zich is een te ruim begrip: neemt men als criterium voor laaggeschooldheid 'maximum diploma lager secundair onderwijs' (LSO), dan bakent men eigenlijk niet de onderste laag van de arbeidsmarkt af, maar zo ongeveer de onderste helft. In 1991 had 45% van de werkende beroepsbevolking in het Vlaams Gewest - zowat 1 miljoen mensen - immers hoogstens een diploma lager secundair onderwijs. In de vacatures die bij de VDAB terechtkomen [1] vraagt men in 56% van de gevallen niet méér dan LSO. De auteurs zochten daarom een meer verfijnd kwalificatiecriterium dan het diploma. Daarvoor maakten zij een combinatie van verscheidene parameters. Een werknemer met enkel een diploma

gers, timmerlieden, schrijnwerkers en parketvloerleggers.

Het goederenvervoer over de weg is een sector die nog redelijk wat tewerkstellingskansen biedt aan laaggeschoolde mannen (meer dan 20.000 tewerkgesteld in 1991). Het is ook de enige sector in onze top 30 die zelfs in absolute termen een toename kende van het aantal laaggeschoolde tewerkgestelden tussen 1981 en 1991. Daarbij komen nog eens evenveel chauffeurs in andere sectoren. Hoewel - alleen al in het Vlaams Gewest - jaarlijks nog zowat 2.500 vacatures in deze sector openstaan voor laaggeschoolden, gaat in deze sector, net als in de bouw, uitdrukkelijk de voorkeur naar mensen met een ervaring van 6 maand en meer.

26.000 laaggeschoolden (vooral jonge vrouwen) hadden in 1991 een job in de ziekenhuissector en de sociale tehuisen (bejaardentehuisen, kinderopvang, gehandicaptenvoorzieningen...). Het gaat dan wellicht vooral om ondersteunende diensten, zoals wasserij, onderhoud, restaurant, maar de tendens bestaat om ook eenvoudige ver-

lager onderwijs (LO), maar met 25 jaar beroepservaring (en misschien ook bijscholing) kan méér gekwalificeerd zijn dan een schoolverlater met een diploma hoger secundair onderwijs, richting menswetenschappen. Daarom hebben de auteurs bijkomend rekening gehouden met de leeftijdsstructuur van de laaggeschoolden per sector (zijn er relatief veel jonge laaggediplomeerden in een segment?) en met de dynamiek van het personeelsverloop (zijn er nog veel vacatures voor laaggeschoolden geweest, of wordt er niet meer aangeworven, of vervangt men de afvloeiers systematisch door hogergeschoolden?). Zijn er in een bepaald segment relatief veel jonge laaggeschoolden en worden er bij nieuwe vacatures weinig eisen gesteld inzake diploma en ervaring, dan kan men besluiten dat dit segment echt toegankelijk is voor laaggekwalificeerden. Ook andere parameters zoals geslacht en nationaliteit werden geanalyseerd.

Om na te gaan in welke arbeidsmarktsegmenten (sectoren en beroepen) in het reguliere circuit laaggeschoolden recent nog terecht konden, hebben de auteurs zich gebaseerd op de volkstelling van 1991 en de vacaturendatabank van de VDAB. Waar zich nieuwe arbeidskansen voordoen voor laaggeschoolden is daar niet uit af te leiden. De potentiële nieuwe arbeidsmarktniches hebben zij bestudeerd op basis van kwalitatief materiaal: diverse prospectieve studies, o.a. van de Europese Commissie (1995).

zorgende taken over te laten aan laaggeschoolden (cf. de discussie omtrent de logistieke helpers). Hoewel slechts 2 tot 3 op 10 werkenden in die sector laaggeschoold zijn, is er veel tewerkstelling in absolute termen en zijn de groeiperspectieven gunstig - en vooral in de dichtbevolkte centrumsteden.

15.000 laaggeschoolde mannen en vrouwen - waaronder vele niet-Belgen - waren in 1991 werkzaam in Vlaamse restaurants, nog één van die weinige sectoren waarin het aantal laaggeschoolden sinds 1981 niet daalde. Het feit alleen al dat de groep laaggeschoolde koks (16.000) groter is dan het aantal laaggeschoolden die tewerkgesteld zijn in de restaurantsector, laat vermoeden dat keukenpersoneel ook elders aan de bak komt (in bedrijven, verzorgingsinstellingen...). Het ging in 1991 vooral om vrouwen, overwegend jonger dan 40 en met een diploma lager secundair technisch (LST) of beroepsonderwijs (LSB). Ook heel wat laaggeschoolde migranten waren actief als hulp in de keuken. Er zijn jaar na jaar nog vele vacatures in restaurants, al

pingsprogramma, wat wijst op de toenemende vraag naar dit beroep in de sociale sector. De keerzijde van de medaille zijn natuurlijk de ploegenarbeid en de onregelmatige uren.

De beroepsgroep van de monteurs van ijzeren gebinten en metaalconstructies telde in 1991 - samen met het beroep van bestuurder van motorvoertuigen - het grootste aantal actieve laaggeschoolde mannen, nl. 42.000. 61% van de werkenden in deze beroepsgroep in de metaalsector en de bouw is laaggeschoold. Het merendeel van hen had reeds een minimale technische basis via zijn schoolse opleiding (diploma LST of LSB). We vermelden ook nog dat vrij veel laaggeschoolde migranten aan de slag waren in dit beroep, en meer algemeen als metaalarbeider. In 1994/1995 werden nog meer dan 1000 dergelijke vacatures geplaatst waarvoor laaggeschoolden in aanmerking kwamen. In iets meer dan de helft van de vacatures voor metaalarbeiders volstond een diploma LO of LSA; slechts in 3% van de gevallen moest een ervaring van 6 maand of meer worden voorgelegd.

In 1991 waren er meer dan 20.000 laaggeschoolden die het beroep arbeider magazijn en warenbehandeling uitoefenden. De meesten hadden een diploma LST of LSB. Dat er nog steeds ruimte is voor laaggeschoolden blijkt uit het feit dat vorig jaar in Vlaanderen nog 3.800 werkaanbiedingen geplaatst werden via de VDAB, waarvan 78% of 3.000 openstonden voor laaggeschoolden. In vier op vijf gevallen volstond een diploma LO of LSA; ervaring van meer dan 6 maanden wordt slechts in 14% van de gevallen gevraagd. Men zoekt overwegend jonge arbeiders. Dit alles neemt niet weg dat in de magazijn en warenbehandeling een evolutie aan de gang is qua informatisering die voor laaggeschoolden de drempel verhoogt.

In de linkerkolom van tabel 1 ('verzadigde segmenten') vindt men de arbeidsmarktsegmenten waar wel relatief veel laaggeschoolden werken, maar waar relatief weinig nieuwe vacatures voor laaggekwalificeerden voorkomen. Ofwel boert de tewerkstelling er achteruit (cafés, confectie...), ofwel verraadt de heroriëntering van deze vacatures naar hooggeschoolden of ervaren mensen een snelle technologische evolutie (post,

telefoon...). Sommige segmenten (onderaan in de tabel) zijn 'moeilijk te positioneren': dat kan bijvoorbeeld te maken hebben met de onvoorspelbaarheid van het beleid (openbare besturen) of met het feit dat veel vacatures seizoensgebonden zijn (land- en tuinbouw). Voor details verwijzen we naar ons rapport.

Nieuwe markten

Het beeld dat wij tot nog toe kregen, moet aangevuld worden met meer kwalitatieve, prospectieve informatie over arbeidsmarktprospectieven voor laaggeschoolden in nieuwe segmenten. De hoogtechnologise activiteiten laten we buiten beschouwing: de perspectieven voor laaggeschoolden zijn veeleer te vinden in de kleinschalige, lokale diensten. De Europese Commissie (1995) heeft vier grote maatschappelijke behoeftenpakketten aangeduid, die zowel in KMO's als in de sociale tewerkstellings sfeer werkgelegenheid kunnen scheppen: (1) persoonlijke dienstverlening in de nabije omgeving, (2) diensten ter verbetering van de fysieke levensomstandigheden, (3) cultuur en ontspanning en (4) milieuzorg. Al deze behoeften vinden hun oorsprong bij een aantal maatschappelijke tendensen, zoals de vergrijzing van de bevolking, de toenemende participatie van de vrouw aan de arbeidsmarkt, de veranderingen in de gezinsstructuur, gewijzigde tijdsbestedingsvormen, herwaardering van de steden en een toegenomen milieubesef.

De kansen op tewerkstelling voor laaggeschoolden in deze nieuwe marktniches zijn niet overal even groot, maar niettemin reëel. We denken in de eerste plaats aan de zgn. buurt-diensten: kinderopvang, klusjesdiensten, mobiele maaltijdbedeling, bejaardenhulp. Het initiatief hiervoor ligt deels in de sociale sector, maar ook commerciële bedrijven, ja zelfs multinationals zien er brood in.

Voorts zijn er nieuwe segmenten buiten de buurt-diensten, waar laaggeschoolden terecht kunnen: telemarketing, buurtrenovatie, onderhoud van open ruimten, veiligheid, fietsenverhuur, fietskoerier-diensten, buurtwinkels, recycle-ge. Zo hebben veel grotere gemeenten reeds een kringloopcentrum waarvan de activiteiten nog

sterk kunnen groeien. Het opgehaalde aantal kilogram afval per gezin kan nog sterk opgevoerd worden en de diversiteit ervan kan op vele plaatsen nog sterk uitgebreid worden (bijvoorbeeld sloopafval, sloopstraten).

Beleidsimplicaties

Al bij al merken we dat de vraag naar laaggekwalificeerde arbeid niet zo rampzalig evolueert als sommige slogans suggereren. Toch blijven de vooruitzichten inzake werkloosheid van laaggeschoolden somber. Het probleem ligt immers niet zozeer bij de samenstelling van de arbeidsvraag, dan wel bij de stelselmatige verdringing: hogergekwalificeerden worden om allerlei redenen opgenomen in de vacatures die oorspronkelijk openstonden voor laaggekwalificeerden. Van de recente vacatures met diploma vereiste LO of lager worden er 72% door hogerschoolden bezet; op het niveau LSO is dat 31% (Denolf en Denys, 1996).

Dat betekent dat de strijd tegen de werkloosheid van laaggeschoolden niet kan losgekoppeld worden van het macro-werkgelegenheidsbeleid. Een selectief beleid, gericht op het aanbod van laaggeschoolden zelf (verhoogde onderwijsparticipatie, actieve begeleiding, sollicitatietraining, opleiding, 'maatwerk'...) draagt wel bij tot een herverdeling van kansen, maar niet tot een fundamentele oplossing. Zelfs een uitbreiding van de vraag naar laaggeschoolde arbeid (via opsloringsprogramma's, sociale economie, RSZ-verminderingen voor lage lonen...) biedt slechts een gedeeltelijke oplossing. Tegelijk moeten de onevenwichten op markten voor hoger geschoolde arbeid aangepakt worden.

Daarmee willen we het nut van selectieve maatregelen ten gunste van laaggekwalificeerden niet minimaliseren. Integendeel: de herverdeling van kansen is en blijft een legitieme doelstelling. Er moet dus aan verdergewerkt worden. Het zou wel verkeerd zijn alle eieren in één mand te leggen. Sommigen zien bijvoorbeeld alleen heil in de sociale economie, vanuit de overtuiging dat de reguliere arbeidsmarkt geen laaggekwalificeerden meer kan opnemen. Dat lijkt ons niet alleen onjuist vanuit economisch standpunt, maar ook niet wenselijk vanuit sociaal standpunt. Het

zou alleen maar leiden tot een nieuwe vorm van duale arbeidsmarkt, met een getto van blijvend gesubsidieerde arbeidsplaatsen voor laaggekwalificeerden aan de ene kant en een overgeschoolde reguliere arbeidsmarkt aan de andere kant.

Op microvlak evolueert men meer en meer naar geïntegreerde trajectformules als strategie om kwetsbare groepen op de gewone arbeidsmarkt in te schakelen. Opleiding wordt gecombineerd met een pakket van diensten, niet alleen aan de werkzoekenden (begeleiding, oriëntatie, bemiddeling...) maar ook aan de werkgevers (consulting inzake personeelsbeleid, nazorg bij 'geplaatsten', loonkostsubsidies...) zodat beide partijen optimaal op elkaar afgestemd raken. De werkgeverszijde is in het verleden vaak verwaarloosd. Nochtans kan heel wat bereikt worden door de tendens tot recruitering van overgekwalificeerden bij werkgevers om te buigen. Zowel de beweging van de 'nouvelles qualifications intermédiaires', in Frankrijk gelanceerd door Bertrand Schwartz, als de 'maatwerkmethode' ontworpen in het Nederlandse Helmond (STAP-project) leggen hier de nadruk op. Werkgevers hebben inderdaad de neiging overgekwalificeerden aan te werven, vanuit de verwachting dat die werknemers flexibeler zijn en minder zullen kosten aan omkadering en verdere opleiding. Zij moeten leren inzien dat overgekwalificeerden vlugger gedemotiveerd raken, hogere looneisen stellen en vlugger hun job verlaten, met alle kosten vandien. Werkgevers helpen om 'de juiste man/vrouw op de juiste plaats' in te zetten is een manier om de balans te herstellen in het voordeel van de laaggekwalificeerden. Het Vlaamse Interface-experiment combineert deze methodiek met opleidingen in groep op de werkvloer. Ook taaksplitsing (het afsplitsen van laaggekwalificeerde taken uit meerdere hoger gekwalificeerde jobs om er een afzonderlijke arbeidsplaats van te maken) maakt deel uit van deze strategie. Die vergt vanzelfsprekend een goede kennis van de bedrijfsorganisatie en een vertrouwensrelatie met werkgevers.

Ten slotte wordt recent ook gezocht naar een meer preventieve aanpak, door een actief opleidingsbeleid van laaggekwalificeerde werknemers van wie de toekomst bedreigd wordt door indus-

triële mutaties. De know-how hiervoor ontbreekt echter vaak nog. Bovendien is bekend dat in het opleidingsbeleid van bedrijven ook een matteüs-effect speelt: kaders krijgen 3 tot 4 maal méér opleiding dan arbeiders (De Brier, 1996). Met de steun van het Europees Sociaal Fonds en het ADAPT-programma wordt momenteel gestreefd naar een proactief beleid ter voorkoming van werkloosheid. Meer nog dan de overheid zullen de sociale partners dit beleid moeten waarmaken (bijvoorbeeld via de sectorale fondsen).

Noten

[1] De VDAB-databank geeft geen echt representatief beeld van de vacaturemarkt. Blijkens een recente studie van Denolf en Denys (1996) beslaat

de VDAB 20% van de vacaturemarkt. Het betreft in vergelijking met andere kanalen relatief meer vacatures voor handarbeiders, en die richten zich relatief meer tot werklozen.

[2] In feite gaat het om de periode juli '94-juni '95.

Referenties

Commission des Communautés Européennes, *Les initiatives locales de développement et d'emploi. Document de travail des services de la Commission*, Bruxelles, april 1995.

De Brier, C., Les grandes tendances de l'évolution de la formation professionnelle continue dans les entreprises belges. In: *Lettre d'Information Travail Emploi Formation*, 1996(2), blz. 3-6.

Denolf, L., Denys, J., *Hoe werven bedrijven in België?* Leuven, HIVA, 1996.

Vleugels, I., Gos, E., Nicaise, I., *Een job voor onze cliënten. Arbeidsmarkttriches voor tewerkstelling van OCMW-cliënteel in Vlaanderen*. Leuven, HIVA, 1996.